

УДК 37.34(04)

Тетяна Роїк

**СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ
«КУЛЬТУРА РОДИННИХ ВЗАЄМИН»
У ВІТЧИЗНЯНІЙ ТА ЗАРУБІЖНІЙ
ПЕДАГОГІЧНІЙ ТЕОРІЇ Й ПРАКТИЦІ**

У статті родина розглядається як первинний осередок суспільства; на основі аналізу наукової літератури розглянуто погляди вчених про сутність поняття «культура родинних взаємин», розкрито особливості виховання культури родинних взаємин у молодших школярів. З'ясовано, що в основі досліджуваного поняття лежить родинне виховання, де родина як первинний осередок суспільних відносин. Цінним є погляд зарубіжних науковців на проблему родинного виховання дітей, де особлива роль відводиться ролі батька і матері у формуванні особистості дитини. Родина є первинною і необхідною передумовою формування емоційно-стабільної особистості.

Ключові слова: *родина, родинне виховання, молодші школярі, культура родинних взаємин, виховання культури родинних взаємин.*

The article considers the family as the primary center of society; on the basis of the analysis of scientific literature, the views of scientists on the essence of the notion «culture of family relationships» are considered, the peculiarities of raising the culture of family relationships among junior pupils are revealed. It was found out that the basis of the concept under study is family education, where the family as the primary focus of social relations, in particular interpersonal relationships, plays an important role in the development of the moral principles of the child's interaction with other people, the formation of his attitude to the outside world through his perception. Interesting is the view of foreign scholars on the problem of family education of children, where a special role is assigned to the role of father and mother in the formation of the child's personality. The decisive factor in establishing a culture of family relationships is the upbringing of humane moral qualities of parents and children as individuals, the culture of their interactions, and the family is the primary and necessary prerequisite for the formation of an emotionally stable personality.

Key words: *family, family upbringing, younger schoolchildren, culture of family relationships, education of the culture of family relationships.*

Одним із природних і найбільш стійких формувань людського суспільства є родина, яка акумулює в собі всі найважливіші його ознаки. З моменту народження дитини, а, отже, з родини починається процес формування і розвитку особистості. Родина є провідним соціальним інститутом суспільного розвитку, в якому найбільшою мірою виявляються

індивідуальні особливості кожного із батьків, їхніх дітей, реалізуються природні потреби, формуються мотиви поведінки як критерії розвитку особистості, відбуваються самопізнання, самоактуалізація та соціалізація її членів. Таким чином, родина є першоосновою суспільства, соціуму.

Разом з тим, родина є також й першим вихователем дитини та середовищем передачі духовного багатства, культурних традицій, формування ціннісних орієнтацій, практичних умінь та навичок, тобто є джерелом людського життя.

Варто зазначити, що сформовані моральні норми як внутрішні регулятори поведінки суттєво впливають на життєдіяльність особистості, забезпечуючи її моральний і духовний розвиток, а молодший шкільний вік є тим періодом, коли активна участь сім'ї у вихованні залишає відбиток на його подальший розвиток, виховання і самовиховання. У житті молодшого школяра суттєву роль відіграють значущі дорослі, якими у цьому періоді для нього є батьки та вчитель.

В умовах сьогодення діти не мають змоги набути достатнього досвіду сімейних стосунків, водночас, потреба у спілкуванні з дорослими зростає все більше. Сучасна родина зазнає труднощів у вихованні підростаючого покоління. Це пояснюється недостатнім рівнем відповідних культурологічних і педагогічних знань, відсутністю відповідних навичок, що негативно позначається на виховних можливостях сім'ї у формуванні морально-ціннісних взаємин з дітьми. Таким чином, сучасна родина, залишаючись основним осередком суспільства, потребує допомоги з боку соціальних інституцій, а школа як найближчий соціальний осередок може надати відповідну підтримку через організацію спеціальної підготовки батьків, стимулювання та активізацію виховної функції сім'ї.

Важливим елементом у виконанні поставлених завдань є усвідомлення батьками значущості власних виховних функцій, їх місця і ролі в системі загальновиховного процесу, розуміння ними особистісної відповідальності за формування морально-ціннісних взаємин з дітьми, а також необхідністю оволодіння педагогічними знаннями, вміннями і практичними навичками. Це зумовлює необхідність певної педагогізації батьків як цілеспрямованого, організаційного і систематичного процесу, всі напрямки якого мають максимально враховувати потреби і проблеми кожної конкретної родини, відповідати її інтересам і запитам, зосереджуватися на оволодінні батьками психолого-педагогічними знаннями, вміннями і навичками [2].

У педагогічній практиці обґрунтована ідея щодо ефективності демократичних, партнерських стосунків між батьками та дітьми, які будуються на їх взаємодії. Такий стиль родинного виховання потребує особливої системи взаємин між батьками та дітьми, тобто, постає проблема формування культури родинних взаємин, що зумовлює необхідність обґрунтування й розробки технології, що спрямована, з одного боку, на педагогізацію батьків, а з іншого – на формування ціннісного ставлення

дітей до батьків [8].

Вимоги сучасного суспільства, стрімкий розвиток його духовної сфери привертає увагу науковців до проблеми формування культури родинних взаємин. Вирішальним чинником становлення культури родинних взаємин є виховання гуманних моральних якостей батьків і дітей як особистостей.

Ми вважаємо за необхідне проаналізувати й стан дослідженості проблеми виховання культури родинних взаємин у молодших школярів у працях вітчизняних та зарубіжних науковців.

У педагогічній теорії досліджуються різні аспекти проблеми формування культури родинних взаємин, а саме: теоретико-методологічні засади культури родинних взаємин (О. Бодальов, М. Каган, Г. Костюк, В. М'ясищев та ін.); вплив внутрішньосімейних взаємин на розвиток і формування дитячої особистості (О. Вишневський, В. Кравець, А. Макаренко, М. Стельмахович, В. Сухомлинський та ін.); взаємодія батьків і дітей у сучасних сім'ях (Т. Алексєєнко, О. Докукіна, Б. Ковбас, В. Костів, В. Постовий, О. Хромова та ін.); соціально-педагогічна діяльність працівників соціальних служб у роботі з сім'ями різних типів (А. Капська, О. Карпенко, Л. Міщик та ін.).

Як бачимо, в зазначених дослідженнях питання виховання культури родинних взаємин у молодших школярів залишається поза увагою науковців.

Важливими у контексті проблеми нашого дослідження є праці відомих психологів (Л. Божович, В. Мухіна, Л. Виготський, О. Киричук) та педагогів (Н. Бібік, С. Мартиненко, О. Савченко та ін.), що стосуються особливостей дітей молодшого шкільного віку.

У філософських, соціологічних і психолого-педагогічних працях українські і зарубіжні вчені аналізують змістовно-динамічні та специфічні характеристики культури родинних взаємин (О. Бодальов, Л. Буєва, М. Каган, Г. Костюк, О. Киричук, О. Леонтєв, В. М'ясищев, М. Обозов, С. Рубінштейн), досліджують характерність міжособистісних взаємин людей (Б. Ананьєв, Б. Волков, І. Зязюн, О. Єршов, М. Обозов), з'ясовують роль вікових та індивідуальних показників особистості у взаєминах (В. Білоусова, Д. Ельконін, І. Кон, О. Кононко, О. Савченко).

Встановлено, що виховання, як важливе явище родинного та суспільного життя, виникло в процесі трудової діяльності людей у зв'язку з необхідністю для молодого покоління оволодівати виробничо-трудовим досвідом старших поколінь, яке вживається в теорії та практиці в широкому й вузькому значеннях [10, с. 535]. У вузькому значенні під вихованням розуміємо певний навмисний і систематичний вплив дорослих на поведінку дітей та молоді. Виходячи з цього, родинне виховання – процес цілеспрямованого формування особистості дитини під керівництвом батьків.

Виховання в широкому значенні – цілеспрямований, організований

процес, що забезпечує гармонійний розвиток особистості та підготовку її до трудової й громадської діяльності. Процес родинного виховання – це сукупність послідовних дій батьків, спрямованих на досягнення гарного виховання своїх дітей [12, с. 153]. Суб'єктом виховання в сім'ї є дитина, яка росте й розвивається шляхом фізичних та психічних, кількісних та якісних змін [12, с. 154]. Водночас ідеалом родинного виховання є здорова та щаслива людина з багатогранними знаннями і високими духовно-моральними якостями, патріотичними почуттями та працьовитістю [12, с. 153–168].

Вітчизняними науковцями виокремлено й основні функції родинного виховання, серед яких виділено наступні:

- соціалізація дітей, надання знань, забезпечення усвідомлення важливості та змісту, формування правил, норм та навичок стосовно всіх інших функцій сім'ї;

- виховання сімейних орієнтацій та орієнтирів, підготовка до виконання сімейних і соціальних ролей, виховання фізично і морально здорової дитини, забезпечення необхідних екосоціальних умов для повної реалізації можливостей розвитку дитини;

- створення атмосфери емоційної захищеності, тепла, любові, умов для розвитку почуттів і сприймань дитини, її самореалізації;

- засвоєння моральних цінностей, ідеалів, культурних традицій, етичних норм взаємин між близькими людьми і в суспільному оточенні, виховання культури поведінки, правдивості, справедливості, гідності, честі, людяності, здатності виявляти турботу про молодших, милосердя до слабих і людей похилого віку;

- залучення дітей до світу знань, вивчення народних казок, пісень, прислів'їв, приказок, дум, лічилок тощо; виховання поваги до школи і вчителя, прагнення до освіти й творчого самовдосконалення;

- формування естетичних смаків і почуттів, уміння розрізняти красиве і потворне в мистецтві і житті, поважати прекрасне у вчинках людей; забезпечення умов для їхньої творчої практичної діяльності;

- забезпечення духовної єдності поколінь, збереження родинних традицій, сімейних реліквій, вивчення родоводу; прилучення дітей до народних традицій, звичаїв, обрядів, виховання в них національної свідомості і самосвідомості та ін. [10, с. 134–138].

Етнопедагогічний аспект виховного потенціалу української родини набув відображення у працях Г. Ващенко, І. Огієнка, М. Стельмаховича, Р. Чмелик та ін. До висвітлення сутності родини як виховної інституції, обґрунтування змісту, принципів, форм і методів цієї діяльності свого часу зверталися С. Полоцький, Ф. Прокопович, К. Славинецький, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін. І хоча ідеї, що висвітлювалися у роботах цих авторів, не були повністю тотожними, всі вони акцентували увагу на важливості сімейного мікроколективу для формування та розвитку особистості дитини, провідній ролі батьків у прищепленні дітям певних ціннісних орієнтацій, моральних норм, забезпеченні становлення фізичних

та естетичних якостей.

Родина як первинний осередок суспільних відносин, зокрема, міжособистісних взаємин, відіграє важливу роль у вихованні моральних основ взаємодії дитини з іншими людьми, формуванні її ставлення до навколишнього світу через його сприйняття. Саме батьки вводять дитину в складний світ людських взаємин. На думку педагогів, родина дає і повинна давати дитині родинну чуйність у формі особливої ніжності та люб'язності, яка є теплом душі й характеру. Розум і знання можна розвивати всюди, в тому числі, і в школі, але душевна теплота, чутливість (емоційність) плекаються тільки в родині. Саме тут створюється атмосфера люб'язності, яка так необхідна для формування характеру й особистості дитини. Саме родина є першою школою дитини [5].

На сьогоднішній день у суспільстві досить помітним є зростання психологічної напруги, збільшення стресових ситуацій, відмова від усталених цінностей і поява нових, інколи необґрунтованих і скороминучих. Все це негативно впливає на послаблення родинних зв'язків, зменшення у батьків можливостей щодо спілкування і контролювання дітей, зміна стандартів поведінки, сімейних цінностей протягом життя одного покоління. Такий стан вимагає пошуку шляхів зміцнення і збереження родини, родинних зв'язків, важливе місце серед яких належить культурі родинних взаємин.

Як переконують науковці, виховання культури родинних взаємин у молодших школярів є складним полісемантичним явищем. Його можна розглядати як динамічний процес виховання і як новоутворення [6]. Культура родинних взаємин залежно від внутрішніх і зовнішніх чинників як динамічний процес забезпечує життєдіяльність родини, вироблення нею ієрархії цінностей, вартостей та ідеалів, що зіставляються з універсаліями загальнолюдської культури [2]. Культура родинних взаємин як новоутворення фіксує особливий зріз кількісно-якісного переходу знань, прагнень, ідеалів у конкретні переконання, цінності, якості, норми взаємодії, що найбільше відповідають уявленню індивіда про сучасну щасливу родину [5].

На нашу думку, важливою характеристикою виховання культури родинних взаємин є культура взаєморозуміння батька і матері, взаємодія материнських і батьківських оцінок у ставленні до дитини, культура пред'явлення вимог і заборон дитині та розв'язання проблемних і конфліктних ситуацій.

Досить цікавим, як на наш погляд, є позиція зарубіжних науковців на проблему родинного виховання дітей. Так, американський психолог К. Кволс (К. Kwols) у праці «Переорієнтація поведінки дітей» пропонує повний набір «інструментів», потрібних батькам для налагодження щасливих і гармонійних взаємин з дітьми, постійного їх покращення. У спілкуванні батьків і дітей дослідниця радить «не залишати поза увагою подружні взаємини, тому що саме приклад подружнього кохання та взаєморозуміння формує особистість дитини» [7, с. 212].

Відповідно до концепції американського дослідника Дж. Добсона (G. Dobson), взаємини дітей з батьками є «першим і найважливішим досвідом соціального спілкування в житті дитини, і всі негаразди цього часу залишають незабутнє враження у подальшому її житті. Повага – головна складова людських взаємин – починається із спокійної гідності та безмежної доброзичливості» [4, с. 168].

Аналізуючи сценарії розвитку дитини в сім'ї з низькою міжособистісною культурою, неналежним виконанням своїх ролей батьком і матір'ю, американський учений Е. Фромм (E. Fromm) досліджує можливі наслідки цього для формування особистості дитини [13, с. 112]. Через відстороненість, байдужість матері та авторитарність, жорсткість батька дитина зорієнтована на останнього. У цьому випадку головними цінностями для дитини є закон, порядок та авторитет. Науковець доповнює цю картину сценарієм розвитку дитини, батьки якої не люблять один одного, стримані й відчужені між собою. Обмеженість контактів, відчуття дефіциту почуттів призводить до формування у дитини тривожності, неспокою і хвилювання; у взаєминах з батьками вона прагне будь-якою ціною привернути до себе увагу дорослих, викликати вияв батьківських почуттів, навіть якщо це буде догана або покарання [12, с. 112–115].

На переконання А. Адлера (A. Adler), культура поведінки матері є вирішальною для формування в дитини почуття соціальної спільноти та соціальної ідентичності. Функція батька полягає у позитивному заохоченні активності, спрямованої на розвиток соціальної компетентності, що допомагає дитині подолати труднощі у спілкуванні, запобігає виникненню у неї комплексів неповноцінності. Батько ставить завдання, дає зразки способів їх вирішення, потрібну допомогу [14, с. 608–616].

Як бачимо, зарубіжні дослідники досить чітко окреслили найголовніші напрямки виховання у родині, їх взаємозв'язок та визначили важливі умови формування взаємин між батьками і дітьми.

Проаналізувавши стан розробленості проблеми виховання культури родинних взаємин у молодших школярів в педагогічній теорії та практиці, ми з'ясували, що потреби сучасного суспільства, його духовної та матеріальної сфер зумовлюють надзвичайну актуальність проблеми виховання культури родинних взаємин у молодших школярів. Від культури родинних взаємин, родинного спілкування, його змісту, форм і методів залежить розвиток усіх видів людської міжособистісної взаємодії. Вирішальним чинником становлення культури родинних взаємин є виховання гуманних моральних якостей батьків і дітей як особистостей, культури їхніх взаємостосунків. Тому родина є первинною і необхідною передумовою формування емоційно-стабільної особистості. Характер спілкування батьків з дитиною значною мірою визначає її подальший розвиток та розвиток суспільства в цілому. Родина відіграє важливу роль у вихованні моральних основ взаємодії дитини з іншими людьми, формуванні її ставлення до

навколишнього світу через його сприйняття, зокрема у ході міжособистісних взаємин.

Отже, саме у родинному колі виникають перші соціальні зв'язки й комунікації дитини з дорослим; саме в родині дитина активно засвоює та сприймає життєві взірці, суспільні норми, звички та традиції того суспільного прошарку, до якого належить. Родина формує емоційні засади та скеровує на накопичення життєвого досвіду, складовою якого є емоційний досвід, який людина використовує протягом усього життя, налагоджуючи контакти з іншими людьми тощо.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у розкритті особливостей взаємодії сім'ї, школи та громади у вихованні культури родинних взаємин молодших школярів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеенко Т. Ф. У чому сутність гуманних взаємин батьків і дітей? / Т. Ф. Алексеенко // Рідна школа. – 2001. – № 3. – С. 33–36.
2. Бех І. Д. Дбаймо про прихильність дитини / І. Д. Бех // Журнал для батьків. – 2009. – № 1. – С. 34–35.
3. Ващенко Г. Г. Виховний ідеал : підручник для педагогів, вихованців, молоді і батьків. – Т. 1. – (3-те вид.). – Полтава, 1994. – 191 с.
4. Добсон Дж. Не бойтесь быть строгими: совет родителям / под общ. ред. М. С. Мацковского ; пер. с англ. А. Ю. Другова – М. : Центр общечеловеч. ценностей, 1996. – 332 с.
5. Земска М. Семья и личность / пер. с польск. Л. В. Васильева ; Общ. ред. М. К. Мацковского. – М. : Прогресс, 1986. – 134 с.
6. Каган М. С. Мир общения: проблема междусубъектных отношений. – М. : Политиздат, 1998. – 319 с.
7. Кволс Дж., Адлер А. Переориентация поведения детей / Дж. Кволс, А. Адлер ; пер. с англ. – СПб., 1998. – 248 с.
8. Киричук О. В. Формування в учнів активної життєвої позиції / О. В. Киричук. – К. : Рад. шк., 1983. – 136 с.
9. Кэмбелл Р. Как на самом деле любить детей / пер. с англ. М. Максимова. – М. : Знание, 1992. – 190 с.
10. Родинна педагогіка : навч.-метод. посіб. / А. А. Марушкевич, В. Г. Постовий, Т. Ф. Алексеенко та ін. – К. : Видавець ПАРАПАН, 2002. – 216 с.
11. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи : підр. для студ. пед. фактів / О. Я. Савченко. – К. : Абрис, 1997. – 416 с.
12. Стельмахович М. Т. Українське родинознавство / М. Т. Стельмахович. – Івано-Франківськ, – 1994.
13. Фромм Э. Человек для себя. Исследование психологических проблем этики / Э. Фромм ; пер. с англ. Л. А. Чернышевой. – Минск : ПКМП «Коллегиум», 1992. – 253 с.
14. Berndt T. J. Developmental changes in conformity to peers and parents / T. J. Berndt. – *Developmental Psychology*. – PP. 608–616.